

A poesía das Irmandades da Fala. Características, autores e obras representativas.

1. A poesía na época das Irmandades da Fala

Despois do brillante período do Rexurdimento, na literatura galega abriuse unha nova etapa marcada pola continuidade temática e formal dos seguidores de Rosalía, Curros e Pondal. Nas primeiras décadas do século XX xorden dous movementos sociais e ideolóxicos que cómpre analizar para encadrar a dinámica das nosas letras nesta época: a aparición da ideoloxía agrarista e a creación das Irmandades da Fala.

O **agrarismo** foi un movemento revolucionario protagonizado polas asociacións de campesiños (entre elas *Solidaridad Gallega*, *Acción Gallega*, e o agrarismo católico) para reivindicaren melloras no campesiñado a comezos do século XX. Loitaron por un sistema anticaciquil e antiforista xa que pedían a abolición dos foros, o acceso á propiedade das terras e a reforma agraria en Galicia. A súa arma máis eficaz foi a palabra, a dialéctica dos mitins multitudinarios do líder de *Acción Gallega*, o cura da parroquia de Beiro, Basilio Álvarez.

As **Irmandades da Fala** foron agrupacións galeguistas espalladas por diferentes lugares de Galicia (a primeira creouse na Coruña en 1916) que se centraron na defensa da lingua galega (pedían a cooficialidade co castelán e a extensión social do idioma), na denuncia dos problemas e do atraso de Galicia, e na afirmación de que Galicia era unha nación e, polo tanto, debía contar cun poder político propio. Coas Irmandades xorde o termo nacionalismo vencellado ao galeguismo.

Arredor das Irmandades aglutináronse os principais autores desta época, asumindo, en maior ou menor medida, o seu ideario galeguista como signo identitario de Galicia.

As dúas figuras máis importantes deste período foron Ramón Cabanillas e Antonio Noriega Varela. Ao mesmo tempo, é preciso falar doutras figuras, relegadas a un papel secundario, que asumiron os mesmos principios e publicaron a súa obra na época das Irmandades, como son Gonzalo López Abente, Victoriano Taibo, Xerardo Álvarez Limeses e Xosé Crecente Vega.

2. Antonio Noriega Varela

Naceu en Mondoñedo en 1869. cursou estudos no Seminario da súa cidade natal, pero non chegou a se ordenar sacerdote por problemas familiares. En 1895 gañou un certame poético en Mondoñedo cunha composición de carácter costumista, "De ruada", que ten moitas coincidencias coa poesía de Manuel Leiras Pulpeiro.

Graduouse como mestre de ensino primario e exerceu o seu traballo en distintos lugares: Foz, Calvos de Randín, Trasalba, Santa María da Graña e Viveiro. En Foz, por influencia de Villar Ponte, entrou en contacto co movemento agrarista. Alí formou parte da redacción do período satírico local, *Guau Guau*, no que publicou algúns poemas de carácter reivindicativo e anticaciquil que lle ocasionaron problemas.

Foi trasladado a Calvos de Randín, na montaña do sur de Ourense e preto da raia de Portugal. Aí entra en contacto coa literatura portuguesa e, sobre todo, con Teixeira de Pascoaes. Anos despois trasladouse a Trasalba, onde coñeceu a Otero Pedrayo e aos membros do Grupo Nós. Nesta etapa madurece a súa arte poética e reafirmase a súa estética paisaxística en contra das novas tendencias poéticas que comezaban a cultivar outros autores galegos da época.

Cada vez máis afastado das directrices culturais e políticas das Irmandades e dos intelectuais galeguistas, pasa a rexentar a escola de Santa María da Graña, en Abadín (Lugo). Os últimos anos da súa carreira exerceunos na escola de Chavín, no val de Viveiro, xa totalmente decantado a favor das ideas do réxime franquista. Faleceu en Viveiro en 1947.

2.1. Obra

A súa obra poética gozou dunha importante difusión no seu tempo, non sempre por razóns literarias: foi presentado como vítima da intransixencia do caciquismo; moitos curas, compañeiros de seminario, fixeron propaganda das súas obras; a amizade cos membros do Grupo Nós facilitou a publicación de *Do ermo* (Ourense, 1920); foi apoiado polo goberno franquista trala Guerra Civil.

Foi autor dun único libro de poemas que sufriu un proceso de continua reelaboración, expurgando unhas composicións e engadindo outras, ata a súa última edición en vida. O título inicial da súa obra foi *Montañesas* (1904 e 1910) pero, a partir da terceira edición, pasou a titularse *Do ermo* (1920, 1929 e 1946).

Na poesía de Noriega Varela poden distinguirse dúas liñas superpostas que van evolucionando ao longo da súa vida:

- A que corresponde coa primeira etapa, de carácter **costumista e ruralista**, moi influída polos poetas de finais do XIX, en especial polo seu paisano Leiras Pulpeiro. No aspecto formal destaca polo dominio da lingua e da métrica popular, que dota os seus versos dunha gran musicalidade. En canto aos temas predominan os motivos paisaxísticos e a glosa, con ironía e graza sentenciosa, dos costumes, das tradicións e da ruda vida dos “brañegos”, os campesiños da montaña dos arredores de Mondoñedo.
- A da segunda etapa, de carácter máis **culto e refinado**, que revela a lectura dos poetas clásicos latinos, a do nicaraguano Rubén Darío e a dos portugueses Antero de Quental, Guerra Junqueiro e Teixeira de Pascoaes. Noriega abandona o costumismo de tipo ruralista e escribe unha poesía moito máis elaborada, que se aprecia nun maior coidado da lingua e no emprego de estrofas cultas, coma o soneto. Convértese en poeta das “humildes cousas que ninguén olla” - a raiola de sol, as “doíñas do rocío”, as flores do toxo, da xesta e da carpaza, as fontes e as pucharcas, un verme...- cunha actitude de atracción polo humilde e polos seres máis desamparados. Este franciscanismo é a manifestación literaria da profunda relixiosidade do autor, que concibe a súa obra como un canto á grandeza de Deus e que ve nos elementos da natureza un corolario de símbolos das virtudes cristiás: a humildade, a pobreza, a piedade, etc.

Sendo estas as dúas liñas poéticas principais, convén recordar que Noriega tamén cultivou a **poesía satírica e burlesca**, escribindo composicións en contra da República, das ideas progresistas, dos galeguistas e nacionalistas; e, froito da súa amizade con Basilio Álvarez, tamén foi ocasionalmente un **poeta cívico**, con poemas anticaciquís, que eliminaría en edicións posteriores da súa obra.

Á súa obra de creación hai que engadir *A Virxe y-a paisanaxe* (1914), compilación de cantigas populares en honor da Virxe María recollidas en distintos lugares, que leva un prólogo de Basilio Álvarez; e *Como falan os brañegos* (1928), colección de refráns e ditos populares da súa terra.

3. Ramón Cabanillas Enríquez

Naceu en Fefiñáns (Cambados, Pontevedra) en 1876. Cursou os primeiros estudos no seminario de Santiago de Compostela, onde coñeceu os autores clásicos e naceu a súa paixón pola lectura. Aos dezasete volveu a Cambados e traballou en labores administrativos.

En 1910, casado e con 34 anos, emigrou a Cuba. Na Habana exerceu como contable de comercio e como administrador do Teatro Nacional, que rexentaba o Centro Galego. Os

intelectuais galeguistas da illa acollérono moi ben e animárono a escribir en galego e a afondar o seu compromiso con Galicia. Froito deste compromiso foron os seus dous primeiros libros: *No desterro*, prologado por Basilio Álvarez, e *Vento mareiro*.

En 1915 regresou a Galicia con merecida sona de poeta. Traballou como secretario do concello de Mos (Pontevedra) e iniciou unha estreita colaboración coas Irmandades da Fala e co seu fundador, Antón Villar Ponte. En 1920 ingresou na Real Academia Galega. Trasládase a Madrid e alí funda a primeira revista infantil en galego, *As roladas* (1922).

Á volta, traballou no Balneario de Mondariz, onde editou *O bendito San Amaro*, con debuxos de Castelao, e preparou a edición de *Na noite estrelecida* (1926). En 1929 ingresou na Real Academia Española.

Participou na fundación do Partido Galeguista formando parte da candidatura que presentou pola provincia de Pontevedra ás Cortes Constituíntes de 1931, sen resultar electo. En 1933 foi nomeado vocal do Consello Nacional de Cultura, nun momento de goberno de dereitas.

Afastado de toda actividade política e mesmo cultural, a sublevación militar que desencadeou a Guerra Civil sorprendeuno en Madrid. Pasou a Valencia, onde colaborou con Castelao e con outros intelectuais favorables á República. En 1937 está en Cambados, en territorio dos “nacionais”.

Rematada a guerra, traballou de secretario en varios concellos. Máis tarde instálase en Madrid, alternando tempadas en Baracaldo. En 1948 profesou na venerable Orde Terceira franciscana, e iniciou unha estreita relación co mosteiro de Samos (Lugo), onde concibe e escribe o seu último libro.

Os últimos anos da súa vida pasounos en Cambados, onde morreu en 1959.

3.1. Obra

Foi un dos escritores máis fecundos da literatura galega. O seu xénero preferido foi a poesía, pero tamén cultivou o teatro, a prosa poética, o estudo da literatura popular e a tradución.

A súa produción lírica abrangue os seguintes títulos:

- No desterro* (1913)
- Vento mareiro* (1915)
- Da terra asoballada* (1917)
- O bendito San Amaro* (1925)
- Na noite estrelecida* (1926)
- A rosa de cen follas* (1927)
- Camiños no tempo* (1949)
- Da miña zanfona* (1954)
- Samos* (1958)

Cabanillas escribiu tamén dúas pezas teatrais, *A man da santiña* (1921) e *O Mariscal* (1926), esta última en colaboración con Antón Villar Ponte. Tamén escribiu algúns libretos de teatro lírico e outras loas de teatro litúrxico.

En prosa destacan os seus discursos de ingreso nas Academias e algúns prólogos. Como investigador da literatura popular publicou *Antífona da cantiga* (1951).

Do seu labor como tradutor deixounos *Versos de alleas terras e de tempos idos* (1955), versións ao galego dos seus autores preferidos de diferentes épocas e literaturas.

3.2. Traxectoria poética de Cabanillas

Cabanillas foi poeta serodio. Publicou a súa primeira obra cando xa contaba 37 anos, pero a súa facilidade para escribir fixo que ao longo da súa dilatada vida deixase un número importante

de obras. Na súa traxectoria poética distínguense catro etapas:

- **Etapas de formación (1910-1915)**

Cabanillas empezou a escribir poesía en castelán antes de emigrar a Cuba. Por influencia dos intelectuais galeguistas da illa, especialmente de Basilio Álvarez, asumiu o compromiso de escribir en galego. Na etapa da emigración cubana publicou os seus dous primeiros libros, *No desterro* (1913) e *Vento mareiro* (1915), ambos dunha grande similitude formal e temática. No aspecto formal nótase a influencia dos poetas do Rexurdimento, sobre todo de Rosalía e Curros, así como a incorporación das novidades métricas e estilísticas do modernismo de Rubén Darío. En canto aos temas, predominan os de carácter intimista e descritivo, a pesar de que os máis coñecidos son os de tipo social e reivindicativo. Estes últimos amosan a voz dun poeta civil que denuncia a miseria dos labregos, o abuso dos caciques e dos fidalgos, e que reivindica a necesidade de supresión dos foros e doutros atrancos que impiden o desenvolvemento e o progreso da sociedade campesiña.

- **Etapas galeguista (1916-1920)**

A esta etapa corresponde a obra *Da terra asoballada* (1917), algúns poemas que máis tarde incluíu na segunda edición de *Vento mareiro* (1926), e a peza teatral *A man de Santiña* (1921). Influído pola constitución das Irmandades, Cabanillas asume a voz do poeta civil que loita polos intereses de Galicia e difunde o ideario galeguista (a importancia do idioma na conformación de nación, o modelo irlandés, o celtismo...).

O ton revolucionario agrarista dalgúns poemas da etapa anterior vese substituído agora por un verniz máis didáctico e educativo, co fin de achegar ao pobo as ideas do galeguismo. No lugar do labrego, é agora Galicia a que se ve sometida a abusos e inxustizas; e non todos os fidalgos son corruptos e sanguinarios (o fidalgo protagonista de *A man de Santiña* é recto, honrado e amante da súa terra).

- **Etapas mitolóxica (1921-1930)**

Coincidindo coa reorientación ideolóxica das Irmandades cara a posturas máis culturais, na liña das ideas estéticas de Vicente Risco, Cabanillas escribe agora unha poesía empeñada en reconstruír o pasado mítico de Galicia. As obras máis representativas son *Na noite estrelecida* (1926) e o drama *O Mariscal* (1926), que eleva a figura do nobre galego Pedro Pardo de Cela á categoría de mártir das liberdades galegas, por se opoñer á represión das tropas da raíña Isabel a Católica.

A lingua poética é máis elaborada e conceptuosa, con frecuentes referencias eruditas e un sistema pechado de símbolos de raíz culta. A métrica alterna versos de corte clásico, como o alexandrino, con outros de tipo popular, como o romance e outras estrofas populares.

- **Etapas de posguerra (1939-1959)**

A partir de 1931, Cabanillas deixa de publicar e de escribir, salvo algúns poemas de circunstancias durante a República e dous romances publicados durante a guerra en revistas de resistencia antifascista. A finais de 1940 empeza unha segunda madurez creadora e a súa voz volve asumir o papel simbólico de recuperación e dignificación cultural. Neste proceso de tímida rexeneración da cultura galega durante a posguerra, salienta a publicación de *Camións no tempo* (1949) e *Antífona da cantiga* (1951), primeira obra da editorial Galaxia. Posteriormente aparecerían *Da miña zanfona* (1954) e *Samos* (1958).

A súa poesía alcanza un elevado nivel técnico, sobre todo no emprego do verso clásico que

alterna entre as tiradas de pareados alexandrinos, os hendecasílabos brancos, as silvas e os sonetos.

3.3. Liñas poéticas de Cabanillas

Na poesía de Cabanillas distínguense dúas grandes modalidades: a poesía lírica e a poesía narrativa.

Dentro da **poesía lírica** aparecen composicións de tres tipos: poesía intimista, poesía cívica e poesía costumista.

A **poesía intimista** trata temas referidos ao amor, á natureza e á recreación de vivencias do seu pasado. A obra máis representativa é *A rosa de cen follas*, unha homenaxe a Rosalía e á poesía romántica, con predominio do tema amoroso.

A **poesía cívica** recolle os postulados agraristas e o ideario das Irmandades da Fala. É a máis coñecida: poemas como “A Basilio Álvarez”, “En pé!”, “Acción Gallega”, “A un cacique”, “Lume no pazo”, “A fouce esquecida” son auténticas proclamas anticaciquís e antiseñoriais. Non ten unha visión negativa da emigración, mesmo a presenta como un feito liberador do labrego ante a humillación e a inxustiza (“Camiño adiante”).

A **poesía costumista** fala de tipos e costumes rurais cunha nova perspectiva crítica e humorística. Bos exemplos son a descrición dun Pierrot labrego (“Da traxedia de Pierrot”) e o arremedo obsceno da lenda do paxaro de Armenteira.

Na **poesía narrativa** recrea un pasado cheo de esplendor e augura un futuro esperanzador para Galicia. Salientan nesta liña *O bendito San Amaro* (1925) e *Na noite estrelecida* (1926). Esta obra, o cume poético de Cabanillas, é un longo poema narrativo, dividido en tres partes ou “sagas”, elaborado con temas recollidos da materia de Bretaña -as lendas da corte do rei Artur e a busca do Santo Grial- e outros materiais da épica céltica e da tradición cristiá para adaptalos á reconstrución dun pasado mítico de Galicia. As sagas son “A espada Escalibor”, “O cabaleiro do Sant Grial” e “O soño do Rei Artur”.

3.4. Lingua e métrica

Nas primeiras obras, Cabanillas emprega unha lingua baseada na forma oral do galego occidental, da comarca do Salnés, pero rexeitando a gheada e o seseo. Na súa lingua aparecen castelanismos e hipergaleguismos, por un afán diferenciador. Mais a medida que avanza a súa obra, Cabanillas corrixe e perfecciona a súa lingua, depurándoa de vulgarismos e castelanismos, logrando un estándar literario afastado de dialectalismos, aínda que con arcaísmos, hipergaleguismos e neoloxismos forzados.

Foi un versificador de grande facilidade. Na súa obra utilizou metros e estrofas nunca utilizados ou non perfectamente aclimatados na poesía galega anterior. É o primeiro poeta galego que ten un dominio absoluto da métrica e do ritmo, adecuando verso a contido e tema. O verso que máis utiliza da arte menor é o octosílabo, que axusta con facilidade ao romance narrativo, á canción amorosa, á sentenza moral, ao motivo folclórico, á denuncia social, á descrición paisaxística ou á expresión intimista.

Entre os versos de arte maior, o máis empregado é o hendecasílabo, no que constrúe os seus sonetos. Tamén emprega o dodecasílabo e o alexandrino.

4. Outros poetas da época das Irmandades

Victoriano Taibo García (Santiago, 1865-Vigo, 1966)

Como poeta segue as mesmas directrices dos primeiros libros de Cabanillas: costumismo, lirismo intimista e poesía cívica. *Abrente* (1922) é o seu primeiro libro; en 1925 publicou *Da vella roseira*, un pequeno folleto dedicado ao poeta de Cambados.

Xerardo Álvarez Limeses (Pontevedra, 1871-1940)

Colaborou en diferentes revistas e publicou un único libro de versos en galego, *Antre dous séculos. Versos gallegos* (1934), prologado por Castelao. A súa poesía é continuísta dos temas do Rexurdimento con ecos de reivindicación social e denuncia agrarista.

Gonzalo López Abente (Muxía, 1878-1963)

Cultivou a poesía, a narrativa e o teatro. En poesía publicou, entre outras, as seguintes obras: *Escumas da ribeira* (1911), *Alento de raza* (1918), *Nemancos* (1929) e *Centileos nas ondas* (1958). Na primeira etapa predominan os versos de contido amoroso e de reivindicación social. Na última etapa os motivos principais son o mar e a paisaxe da súa terra.

Xosé Crecente Vega (Castro de Rei, 1896-Segovia, 1948)

Educado no seminario de Mondoñedo, a súa formación clásica maniféstase na elegancia e na sobriedade con que trata os temas populares. É autor dun único libro de poemas de inspiración campesiña, *Codeseira* (1933), de estética tradicional.